

НА ШЛЯХУ ДО ІСТИНИ

Восени 2017 року виповнюється 655 років з часу події, яка поклала початок визволенню України від золотоординського гніту – битви на Синій воді об'єднаного литовсько-білорусько-руського (українського) війська під керівництвом литовського князя Ольгерда з монголо-татарськими загарбниками, що понад століття терзали землі Київської Русі, зокрема наш Подільський край. Тоді було завдано нищівної поразки об'єднаним силам трьох татарських князів – Кутлубуга, Хаджібея і Дмитра, яких літописець називав «отчичами и дедічами Подольской землі», визволено з-під іго саме Поділля.

Не зважаючи на велике історичне значення битви, достовірна інформація про неї впродовж багатьох століть перебувала «за сімома замками». Про ратну славу воїнів князя Ольгерда практично й словом не обумовлено в жодному науково-енциклопедичному виданні. Навіть у відомій багатотомній «Історії Української РСР».

Загалом, згадували про неї досить рідко. А якщо й згадували – то як про якусь буденну подію, що просто мала місце в історії. У всіх на слуху, особливо в радянський період, була лише Куликовська битва (1380 р.), де перемогу, як твердилось, здобуло військо московського князя Дмитра Донського, не зважаючи на те, що не вона поклала початок визволенню земель колишньої першої східнослов'янської держави від грізних поневолювачів і що уже невдовзі після неї хан Тохтамиш спалив Москву, а іго й данину продовжив ще на сто літ.

На одну із причин такого замовчування значення Синьоводської битви одним із перших вказав видатний український історик В. Б. Антонович, відмітивши, що крім збройного

протистояння із золотоординцями очільник Великого князівства Литовського вступив у «продолжительную борьбу с великими князьями московскими». Воював він також із польським королем Казимиром III, який зазіхав на українські землі. Зрозуміло, сусіди-суперники, котрі відігравали провідну роль у Подільському регіоні в наступних століттях, пробачити цього йому не могли.

Була й інша причина – свідоме перекручення та фальшування історії імперською Московією, яка на початку 1700-х років стала називатися Росією, привласнивши велич звершень Київської Русі, незаслужено приписуючи собі різноманітну героїку та славу минулого.

А тому «підкорегоувались» літописні та інші джерела, зміщувались важливі акценти.

«...Зі сивої давнини вони писалися і переписувалися на замовлення і з волі королів, князів, царів... Досить назвати найважливіші з них – це Літопис Великих князів Литовських, написаний невідомим автором в кінці 20-х років XV ст. у Смоленську, який став основною частиною Білорусько-Литовського літопису 1446 р. У XVI столітті це джерело увійшло до «Хроніки Великого князівства Литовського і Жмудського» та «Хроніки Биховця», а через них у «Хроніку польську, литовську, жмудську і всієї Русі» польського дослідника Мацея Стрийковського, опубліковану 1582 року, через 220 років після битви на Синіх Водах. У ній він посилається на Ніконовський (Патріарший) літопис, писаний у Москві в 1539 – 1542 роках» [20; 21].

Розгром трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, військом великого князя литовського Ольгерда (1345 – 1377) в битві на Синій воді вперше згадується в літописній повісті «Про Поділля». Ім'я автора цієї писемної пам'ятки залишається невідомим. Певним є те, що він мав причетність до вищих урядово-адміністративних кіл Великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського й написав свій твір на початку 1430-х ро-

ків, у розпал польсько-литовського воєнного конфлікту, в ході якого обидві сторони розв'язували політичну проблему: кому саме – Польському королівству чи Великому князівству Литовському – належатиме вся Подільська земля, – вказував у праці «Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації» Ф. Шабульдо. – Саме з цієї причини в оповіді «Про Поділля» Синьоводська битва трактується як головна призвідниця ліквідації влади адміністрації Золотоординської держави в усій Подільській землі й заміни її владою литовських князів-братів Коріатовичів та їхнього дядька та сюзерена Ольгерда. Політичні обставини, за яких була створена пам'ятка, внесена згодом до складу широкої редакції літописів Великого князівства Литовського, визначили не тільки мету її створення, а й загалом офіційний характер. Якщо мету можна сформулювати як спробу обґрунтувати виняткові права правителів Великого князівства Литовського на володіння Подільською землею, то щодо характеру слід зауважити, що офіційність оповіді виявилася насамперед у певному доборі, порядку викладу й тенденційній інтерпретації історичних фактів. Так, зокрема, в ній підкреслюється, що утвердження влади князів Коріатовичів на Поділлі сталося «со князя великого Олгирдовим презволениемъ й с помочию Литовския земли». Натомість в оповіді не згадано інші воєнно-політичні акції Ольгерда, спрямовані проти Орди того 1362 р., тим паче антиординські дії, що передували їм, правителів Польського та Угорського королівств.

Своєрідною й адекватною за об'єктивністю відповіддю супротивної сторони на офіційну політичну позицію урядових кіл Великого князівства Литовського, що концептуально повною мірою відобразилися в оповіді «Про Поділля», стала заява польських послів на вальному сеймі у Любліні 1448 р. Посилаючись на свідчення хроніки, послі стверджували, що Подільська земля ніколи не належала до Литви, ані теж поляки її не мали від литвинів, а що польський король «держав Поділля миром», отримавши його почасти у спадок за пра-

вом рідства, а почасти відібравши від ординців й зміцнивши дерев'яні фортеці у Кам'янці, Бакоті, Брацлаві, Межибожжі та у Володимирі. Зрозуміло, що про Синьоводську битву польські послы не згадували.

Обидві версії знайшли своїх прихильників і оборонців в інтелектуальному середовищі середньовічних країн Центрально-Східної Європи. За пропольською концепцією визначився видатний польський історик XV ст. Ян Длогуш, узагадати її документальними джерелами намагався Марцін Кромер. Спроби останнього викликали критику з боку Мацея Стрийковського, який у своїй «Хроніці польській, литовській, жмудській та всієї Русі», вперше виданій у 1582 р., підкріпив концепцію анонічного автора оповіді «Про Поділля» додатковими свідченнями про Синьоводську битву, почерпнутим ним з ординського джерела. Таким чином проблема битви біля Синіх Вод через свій нерозривний зв'язок з історією Подільської землі з політичної проблеми перетворилась на історіографічну, надовго прикувавши до себе увагу і політичні пристрасті істориків-опонентів» [32].

Небезпідставним є твердження, що й праця М. Стрийковського писалася «на замовлення». За словами відомого воєнного історика Сергія Литвина, саме «Хроніка...» Мацея Стрийковського «внесла найбільшу плутанину щодо місця Синьоводської битви, заклала міну сповільненої дії на тривалий час. Ця праця є неправдивою історично-літературною компіляцією. У ній події висвітлюються у загальному плані, без заглиблення у їхню конкретну сутність, використовуючи неперевірені джерела, включаючись до міфотворчості, фальсифікації, перекручень, підгонки під бажану схему. У «Хроніці...» багато хибних думок. Мацей Стрийковський ввів від себе нові поняття, як-то вказавши «минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води» тощо. У часи Стрийковського ні граду, ні річки Синя вода вже не існувало. Синя вода трансформувалася на польський кшталт в «Sinovoda», а згодом Снівода. М. Стрийковський самовільно і бездоказово

переніс битву на береги Синюхи, внісши нові поняття, чим вказав на експансію Литви аж до середньої течії Дніпра» [20; 21].

На жаль, з ідеологічних причин й досі остаточно не локалізовано місце історичної битви на Синій воді. Одні дослідники стверджують, що доленосні події відбулися на берегах р. Синюхи на Кіровоградщині, інші – р. Сниводи (Вінниччина).

Загалом же у працях вітчизняних науковців переважає концепція про заздалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Ординської держави у лісостеповій зоні і степах Північного Причорномор'я по обидва боки Дніпра. Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362 року і операційно був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азову, і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва (неподалік поселення Торговиця). Дану точку зору особливо відстоював згадуваний Ф. М. Шабульдо [33; 34; 35].

На р. Синюху, як на місце Синьоводської битви, вказують у своїх працях Я. Д. Ісаєвич [17], В. М. Литвин [19], О. Д. Брайченко [3], В. Лучик [21] та інші науковці. Фактично займають аналогічну позицію В. Б. Антонович [1], Л. Г. Мельник [22], О. Д. Бойко [2].

Солідарні з ними І. Козир [18] та О. Чорний [30], які аргументують своє переконання посиланням на картографічні джерела XVI – XVIII століть: мапи Бернарда Ваповського та Себастьяна Мюнстера «Нова карта Польщі та Угорщини» (1540 р.), Джакомо Гастальді «Опис Московщини Джакомо Гастальді, п'ємонтійця, космографа у Венеції» (1550 р.), Джовані Антоніо Маджині «Московська імперія» (1597 р.), Вацлава Гродецького, Андрія Пограбка «Опис Польщі і Литви» (1602 р.), Герарда Меркатора «Таврика Херсонська»

(1628 р.), Гійома де Боплана «Нижнє Поділля або Брацлавське воеводство» та ін.

Інший погляд на місце історичної січі висловив видатний український історик М. С. Грушевський, який, зокрема, писав: «...Сю Синю воду звичайно уважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона зветь ся дійсно Синьою водою. Але есть й иньша Синя вода, теперішня Сниводь, на пограничу Київщини, Волини й Поділя, «при шляху Татарськім», звісна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою звязувала ся окупація Поділя, мені було б здавало ся правдоподібнішим, що битва з Татарами стала ся над Сниводою» [6].

Його фактично підтримав Д. І. Дорошенко, наголосивши у своїй праці: «...Вже окупація Київщини викликала конфлікт з татарами, що вважали себе за зверхників над цією землею. Ольгерд пішов походом і в 1363 р. розбив татар на Синіх Водах (на пограниччі Волині й Подолії). Цим він закріпив своє володіння Київщиною, а слідом черга прийшла й на Поділля... Прилучення Поділля довершили підручні князі, небожі Ольгерда» [16].

З ними фактично солідарувалася й Н. Полонська-Василенко [26] та Євтим Сицинський [27].

Останнім часом, насамперед устами краєзнавців, наводиться все більше аргументів на користь Подільського регіону. Особливо послідовним прихильником того, що Синьоводська битва відбулася на Сниводі, є член правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України М. Н. Дорош (с. Воронівці Хмільницького району). Свої судження і докази особливо переконливо він висловив у книгах «Битва на Синій Воді 1362 р.: визволення України і Поділля зокрема» [9], «Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність» [10], «Вінниці – 650 років: витоки» [12], «Битва на Синіх Водах – локшина на вуха. Битва на Синій воді 1362 року – наукова прав-

да заради майбутнього» [11], в газетних статтях [13;14; 15], у яких піддав критичному аналізу свідомо відкореговані літописні джерела та напрацювання низки вітчизняних науковців, висловив власну версію на місце розташування загадкових літописних Коршева і Білобережжя, аргументував беззаперечність зв'язку Синьоводських подій з історією Болохівської землі, навів суттєві докази того, що військовий похід князя Ольгерда до місця вирішальної битви з татарами проліг через сусідню Волинь, а не із Придоння, наголосив, що реальною точкою відліку європейського вибору Україною є саме 1362 рік.

Прихильником того, що Синьоводська битва відбулася на берегах Сниводи виступає вінницький краєзнавець, доктор політичних наук, професор В. В. Давиденко, наголошуючи, що «ні на яку Тиху Сосну за три дев'ять земель Ольгерд не ходив, бо насправді отим загадковим Коршевом [який згадується у напрацюваннях окремих дослідників, услід за яким «того же лета князь великий литовский Ольгерд Гедиминович Синюю воду и Белобережіе повоюва»] було не прикордонне поселення на правій притоці Дону, а теперішнє містечко Корець, що неподалік Рівного. Вирушаючи із теперішнього білоруського Новогрудка на Поділля, Ольгерд обрав найкоротший шлях – через сусідню Волинь, де, до того ж, владарював його брат Любарт, який у разі необхідності міг надати необхідну допомогу. Дорога на південь якраз й пролягала через колишній Корчеськ, що здавна був важливим адміністративно-стратегічним поселенням... Так що не Коршеу на Придонні, а Корець на пограниччі Волині, Поділля та тодішньої Київщини «въ лето 6871... Литва... взяша» [7, с. 147; 148].

Прихильниками того, що Синьоводська битва відбулася на р. Сниводі виступають білоруські дослідники В. П. Тимошенко, М. Ліннік [31], вінницькі краєзнавці А. Годзик [5], П. Мельник [23], С. Молдован [24], П. Ткачук [29], В. Паламарчук [25] та ін.

Як і раніше, точки зору на проблему, наведений фактаж у підтвердження тій чи іншій версії, суперечливі і неоднозначні. Тому пора, нарешті, знайти шлях до істини в суперечностях історії, на належному рівні вшановувати пам'ять полеглих героїв-визволителів, зокрема, багатостраждального Подільського краю.

Ось чому такими актуальними є слова колишнього міністра оборони України Ю. Єханурова: «Сьогодні ми повинні врешті-решт чітко усвідомити місце України у світовій історії. Не так багато країн світу можуть похвалитися такою багатю історією. Пишатися нею і продовжувати славні традиції – це святий обов'язок кожного громадянина України. А сьогодні давайте спокійно, без політики, віддамо належне історичному значенню битви... і тим подіям, яким вона посприяла...» [4, с. 43].

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович / Упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1995. – С. 696, 697, 699, 733 – 739.
2. Бойко О. Д. Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 97 – 98. (Альма-матер).
3. Брайченко О. Д. Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень / О. Д. Брайченко // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабунько (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 28 – 39.
4. Гальчак Сергій, Лисенко Олександр. Вітчизняна та зарубіжна історіографія щодо місця Синьоводської битви / Сергій Гальчак, Олександр Лисенко // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмельник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 146 – 149.
5. Годзик А. Від іга до іга, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви / А. Годзик // Київ. – 1996. – № 1 / 2. – С. 136 – 139.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Т. 4. – К., 1993. – С. 82.

7. *Давиденко Віталій*. Чи «въ лето 6871... Литва» Корець «взяша»? / Віталій Давиденко // Синьоводська битва 1362 року – визначальна подія в історії України: Матеріали міжнародної наукової конференції, м. Хмільник Вінницької області, 24 квітня 2012 р. / Відп. ред. С. Д. Гальчак. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – С. 146 – 149.

8. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року (або таємниця річки Сниводи) / М. Н. Дорош. – Вінниця, 2011. – 212 с.

9. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: визволення України і Поділля зокрема / М. Н. Дорош. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. – 276 с.

10. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність / М. Н. Дорош. – Вінниця: Косоль, 2012. – 292 с.

11. *Дорош Микола*. Битва на Синіх Водадах – локшина на уха. Битва на Синій воді 1362 року – наукова правда заради майбутнього / Микола Дорош. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. – 60 с.

12. *Дорош Микола*. Вінниці – 650 років: витоки / Микола Дорош. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2013. – 148 с.

13. *Дорош М. Н.* Битва на Синій Воді 1362 року: правда та домисли / М. Н. Дорош. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 188 с.

14. *Дорош М. Н.* Перемога на Сниводі або таємниця Синьої Води / М. Н. Дорош // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2008. – 12 серпня.

15. *Дорош М. Н.* Ще раз про битву на Синій Воді – Сниводі / М. Н. Дорош // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 10 лютого.

16. *Дорошенко Д. І.* Історія України в 2-х т. Т. 1 (до половини XVII століття) / Д. І. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – С. 102.

17. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – К.: Україна, 1995. – С. 116.

18. *Козир І.* До проблеми локалізації Синьоводської битви / І. Козир // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 44 – 52.

19. *Литвин Володимир*. Історія України: Підручник / Володимир Литвин. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 96 – 98.

20. *Литвин С.* Від хибних трактувань, свідомих перекручень, безпідставних тверджень і замовчувань до історичної правди: необхідність та перспективи наукової локалізації місця Синьоводської битви / Сергій Литвин // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 11 – 18.

21. *Лучик В.* Гідроніми басейну Синюхи / В. Лучик // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 123 – 128.

22. *Мельник Л. Г.* Загарбання Польщею і Литвою південно-західних руських земель / Л. Г. Мельник // Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 – Від найдавніших часів до кінця XIX століття / Мельник Л. Г., Гуржій О. І., Демченко М. В. та ін. – К.: Либідь, 1991. – С. 79 – 80.

23. *Мельник П.* Місце битви змінити не можна П. Мельник // Подолія (Вінниця). – 1996. – 30 квітня.
24. *Молдован С.* Битва на річці Снивода / С. Молдован // Подолія. 1996. – 29 червня.
25. *Паламарчук В.* Синя Вода, чи Снивода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському? / Василь Паламарчук // Хочу все знати (м. Вінниця). – 2007. – 20 січня.
26. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття / Н. Полонська-Василенко. – 3-є вид. – К.: Либідь, 1995. – С. 309 – 311.
27. *Сицинський Є.* Нариси з історії Поділля / Є. Сицинський. – Вінниця, 1927.
28. *Тимошенко В. П.* «Слово о Подолии» (1431) как историко-правовой акт Великого княжества Литовского в вопросе о локализации битвы 1362 г. / В. П. Тимошенко. – Минск, 2007.
29. *Ткачук П.* Друге народження Сниводи / П. Ткачук // Пульсуючі джерела (м. Вінниця). – 2009. – 30 червня.
30. *Чорний О.* Ідентифікація літописних географічних орієнтирів Синьоводської битви 2362 року / О. Чорний // Воєнна історія. – 2011. – № 4 (58). – С. 72 – 79.
31. *Цімашэнка Уладзімір, Ліннік Мікола.* Дзе была бітва у 1362 годзе вялікага княжэства Літоўскага-Беларускага: на Снівадзе ці Сінюхе? / Уладзімір Цімашэнка, Мікола Ліннік // Наше слово (Беларусь). – 2007. – 17 октября.
32. *Шабульдо Ф. М.* Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 9 – 23.
33. *Шабульдо Ф. М.* Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти / Ф. М. Шабульдо // Український історичний журнал. – 1996. – № 2.
34. *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского / Ф. М. Шабульдо. – К., 1987.
35. *Шабульдо Ф. М.* Центральна Україна за доби класичного середньовіччя: Студії з історії України / Ф. М. Шабульдо. – К., 2003.